

ҚАЗАҚ ТІЛİNДЕГІ «СӨЙЛЕУ» ЕТІСТІГІНІҢ СЕМАНТИКАЛЫҚ ҚҰРЫЛЫМЫ

*Балқия ҚАСЫМ * - Гүлбану СУАМБЕКОВА ***

Аннотация

Зерттеу жұмысында дыбыс және айтылу тұрғысынан сипатталған «сөйлеу» етістіктерінің тілдік және мәдени әлеуеті талданып, тиісті семантикалық топтың пайда болуы жөнінде жаңа көзқарас білдірілген. Мақалада қазақ тіліне қатысты талдаудың нәтижесінде дыбыстық тұрғыдан түсініктемесі берілген «сөйлеу» етістіктерінің әртүрлі контексте пайда болған мағыналары бір жүйеге келтірілген. Қазақ тілінде анықталған «сөйлеу» етістіктерінің семантикалық тобына кіретін сөздердің семантикалық айырмашылықтарын сипаттау моделі ұсынылған. «Сөйлеу» етістіктерінің мағыналық даму процестерінің жалпы және жеке қағидалары анықталып, өнімділік сипатына сәйкес тілдің процестерге есім беру ізденістерінің нәтижелері көрсетілген. Қазақ тіліндегі «сөйлеу» етістіктерінің сипатталуы әлемнің оқиға-процесс көрінісін толықтыра түседі.

Кілт Сөздер: Семантика, Тілдік Және Лингвомәдени «Сөйлеу» Етістіктері, Сөздік Семантикалық Топ.

KAZAK DİLİNDEKİ KONUŞMA EYLEMİNİN SEMANTİK YAPISI

Özet

Çalışmada ses ve telaffuz açısından nitelendirilen konuşma eylemlerinin (verbs of speech) dilsel ve kültürel potansiyeli analiz edilmiş; ilgili sözlüksel semantik grubun oluşumu konusunda yeni bir yaklaşım sunulmuştur. Makalede Kazak dili üzerinde yapılan analizin sonucunda elde edilen ve ses açısından tanımlanan konuşma eylemlerinin çeşitli bağlamlarda ortaya çıkan anlamları bir sistematik içine getirilmiştir. Kazak dilinde tespit edilen konuşma eylemleri sözlüksel semantik grubuna giren kelimelerin semantik farklılıklarını betimleme modeli önerilmiştir. Konuşma eylemlerinin anlamsal gelişim süreçlerinin genel ve özel kuralları tespit edilmiştir. Üretken eğilimlere uygun olarak dilin süreçleri adlandırma arayışının sonuçları gösterilmiştir. Kazak dilindeki konuşma eylemlerinin betimlenmesi dünyanın süreç-olay resmini tamamlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Semantik, Dilsel Ve Kültürel (Lingvokültürel) Konuşma Eylemleri, Sözlüksel Semantik Grup.

* Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті профессоры, филология ғылымдарының докторы, bkasyam_gosyaz@mail.ru

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5375-387X>

** Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің PhD докторанты, gulbanu_123@hotmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7177-6194>

THE SEMANTIC STRUCTURE OF THE VERB OF SPEAKING KAZAKH LANGUAGE

Annotation

This article analyzes the potential *lingvokulturologicheskij* verbs speech, characterized by sound and utterance; The author's approach to the formation of the appropriate lexical and semantic group. In the article the values of context due to the verbs of speech, characterized by the value identified based on an analysis of the Kazakh language. A model describing the semantic differences of words lexical-semantic group of verbs of speech (speaking), mentioned in the Kazakh language. The general laws of development and private values of verbs of speech. It reflects the results of the search language nomination processes in line with productivity trends. Description of verbs of speech in the Kazakh language will complement the procedural and event-driven picture of the world.

Key Words: Semantics, *Lingvokulturological Verbs Of Speech*, Lexical And Semantic Group.

СЕМАНТИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ГЛАГОЛА ГОВОРЕНИЯ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация

В данной статье проанализирован *лингвокультурологический потенциал глаголов речи*, характеризующейся по звучанию и произнесению; представлен авторский **подход** к формированию соответствующей *лексико-семантической группы*. В статье систематизированы контекстно-обусловленные значения *глаголов речи*, характеризующейся по значению выявленные на основании анализа казахского языка. Представлена модель описания семантических различий слов лексико-семантической группы глаголов речи (говорения), отмеченных в казахского языка. Выявлены общие и частные закономерности развития значения глаголов речи. Отражены результаты поиска языком номинаций процессов в соответствии с продуктивными тенденциями. Описание глаголов речи в казахского языка позволит дополнить процессуально-событийную картину мира.

Ключевые Слова: Семантика, *Лингвокультурологический*, *Глаголов Речи*, *Лексико-Семантической Группы*.

Кіріспе

Әлем бейнесінің бүкіл көрінісі мен қоғамдық сана қалыптастырған ұғымдарды бейнелейтін тіл – адамзат танымының феномені. Тіл – тек қарым-қатынас құралы ғана емес, адамзат дүниетанымы мен сананы қалыптастырып, дамытуға қызмет ететін күрделі құрылым. Тіл ұлттық мәдениеттің құрамды бөлігінің бірі болып қана қоймайды, бүкіл мәдениет пен танымының негізгі тұғыры саналады. Мәдениет тіл арқылы жүйеленіп, қалыптасып дамиды. Сөздің ұғымды белгілеп, мағына туғызу қасиеті болмыс пен ойлау қатынасын көрсететін құбылыс ретінде негізгі философиялық мәселеге айналған, сондықтан *мән*, *мағына* туралы түсінік тіл білімінде когнитивтік, дүниетанымдық сипатта зерттеліп келеді. Осы тұрғыдан алғанда сөздің мағынасы мен қалыптасу үдерісі тілдің танымдық-байланыс қызметі негізінде жасалады. Сөздердің жасалу сипатын анықтау үшін, семантикалық, когнитивтік, тарихи аспектілерді бағамдап, қарастыру қажеттігі туындайды.

Зерттеу жұмысының мақсаты мен әдісі:

- сөйлеу етістіктің семантикалық топтары мен олардың қызметі арасындағы байланыс;
- сөйлеу етістіктің көнетүркі тіліндегі мағынасы.

Зерттеу жұмысының әдісі. Сөздік материалдарынан тілдік деректернен сөйлеу етістіктерінің үлгілерін жинау, етістіктің семантикалық топтарын жіктеу, семантикалық талдау жасау, дифференциациялық белгілерге қарай топтастыру.

Етістіктің зерттелуі. Етістік – мағынаға, семантикаға бай сөз табы. Оның себебі де бар, өйткені ол объективті өмірдегі заттың (субъектінің) қимыл-әрекетін, қалып-қозғалысын білдіреді. Алуан түрлі заттың қимылы, әрекеті, қозғалысы, қалпы бірдей болуы мүмкін емес. Оның үстіне бір заттың түрлі кеңістікте, мезгілде түрліше қимыл-әрекет жасау қабілетін ескерсек, осының бәрі етістіктің мағына мен семантика байлығына әсер ететін жағдайлар болып саналады. Сөйтіп, етістік алуан түрлі мағына береді. Түркі тілдеріндегі сөздердің лексико-семантикалық жүйесін, оның ерекшеліктерін ескере отырып, ең алғаш семантикалық топтарға топтастырып, пікір айтып, семантикалық топтарға бөлу туралы алғаш пікір айтқан Н.К. Дмитриев болатын [1, 570-599]. Ғалымның бұл пікірін қолдап зерттеушілер әр түрлі тілдердегі етістіктерді семантикалық топтарға жіктеу жасады. Қазақ тіл білімінде А.Хасенова етістікті семантикалық топқа бөлді [2]. Әрине, М.Қашқари «Түрк сөздігінде» мағыналық етістіктерді лексико-семантикалық топтарға бөліп, қарастырмаған. Қазіргі қазақ тілі теориясы тұрғысынан «Сөздіктегі» етістіктер төмендегідей лексико-семантикалық топтарға:

- 1) Қозғалыс-сөйлеу етістігі;
- 2) Амал-әрекет етістігінің;
- 3) Қалып, сапа етістігі;
- 4) Дыбыс, сес, бейнелеу етістігі деп бөлінеді [3].

Қазақ тіл білімінде етістіктің лексико-семантикалық топтары жайында Н.Т.Сауранбаев, Ы.Е.Маманов, А.С.Аманжолов, Ә. Болғанбаев, М.Оразов, А.Ысқақов, Н.Оралбай, А. Қалыбаева т.б. ғалымдардың еңбектерінде жан-жақты қарастырылады. Қазақ тілінде етістіктерді мағыналық жағынан топтастыруда түрліше көзқарастар бар. Мәселен, Қазақ тілінің грамматикасы. Морфология. (1967) атты еңбекте етістіктер мағынасына қарай төмендегідей топқа жіктелген:

1. Қимыл-әрекет мәнді етістіктер (*қаз, байла, ақта*);
2. Қимыл объектісі белгісіз мәнді етістіктер (*жүгір, жығыл, қозғал*);
3. Қалып-күйі етістіктері (*тыңда, аңда, жыла*);
4. Дерексіз мәнді етістіктер (*ұйымдастыр, құрастыр, баянда*);
6. Қалыптасу мәнді етістіктер (*қоздады, боталады, өс, үлкею*);

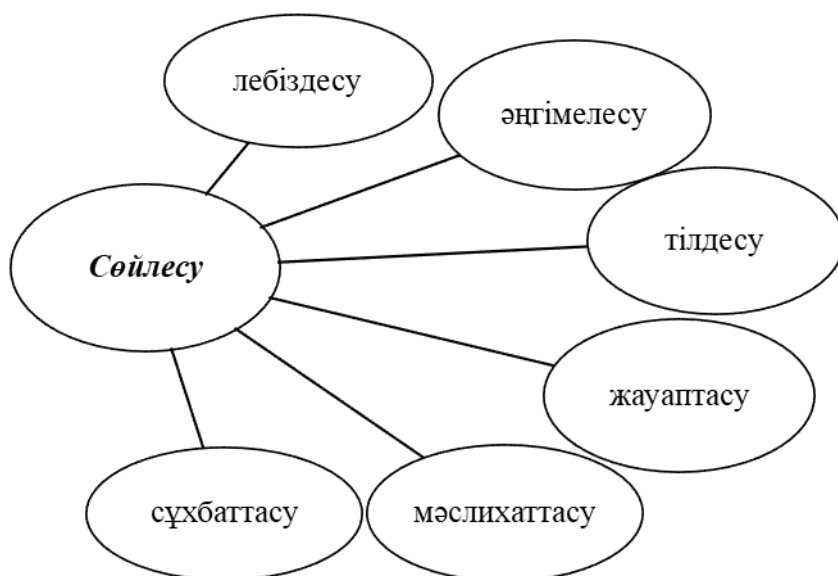
7. Көмекшілік қызмет мәніндегі етістіктер (*еді, емес, де, деп*) т.б. [4]. Сөйлеу етістігінің семантикасы туралы Ю.А. Бессонова: «...отражается взаимосвязь различных аспектов человеческой деятельности: форма проявления речевой деятельности, результат когнитивной деятельности человека, поведенческие характеристики, связанные с особенностями его личности» деп тұжырымдайды [5]. Түркі тілдерінің, оның ішінде қазақ тілінің ғылыми грамматикаларында, етістіктер төмендегідей семантикалық топтарға бөлінеді: қол күшін жұмсау, яғни айтқанды күшпен істеу мағынасындағы етістіктер, нысансыз қозғалыс мағынасындағы етістіктер, қалып мағынасындағы етістіктер, дерексіз мағынадағы етістіктер, еліктеуіш мағынасындағы етістіктер,

функционалды мағынадағы етістіктер. Алайда, бұл жағдайда *сөйлеу*, *ойлау* етістіктері және т.б. назардан тыс қалып келеді. Мұндай жағдай түркі тілдеріндегі етістіктер бойынша жазылған монографиялық зерттеулерде байқалады.

Тәжірибе. Түркі тіл білімінде етістіктің сан түрлі мәселелеріне арналған бірқатар еңбектер бар, алайда қазақ тіліндегі *сөйлеу* етістіктерінің категориялары көптеген түркі тілдерімен салыстырғанда семантикалық, функционалдық қызметі арнайы зерттеу нысаны болмаған. Соңғы жылдар ішінде түркі тілдернің салыстырмалы зерттеулерінде оның шығу тегі мен мағыналарына көңіл бөле бастады. Мәселен, азербайжан тілшісі Г.К.Кулиев *сөйлеу*, *айт* етістіктерінің шығу тегі жайлы: **Сөйлеу етістігі (глаголы речи):** азерб., гаг. *де~*; турки, дая-; тур'.ае-, Бұл етістік көнетүркі жазба ескерткіштерінде мына тұлғада: *tc-//ti-* (Малов С.Е.). Жазба ескерткіште мына мағынада жұмсалған: "называть, именовать", "считать, полагать, думать" (ДТС, 545). Қазіргі оғыз тобындағы тілдерде етістіктің негізгі мағынасы: Г.К.Кулиев: констатация произносимых субъектом отдельных слов и фраз, т.е. *говорить* и *сказать* 1. Он может выступать и в значениях *называть, именовать; слагать в стихах; думать, подумать; спрашивать*" и т.д. [6]

Сөйле= ет.1.тіл қату, айту; 2. Пікір білдіру. 3. Әңгімелеу. 4. Ойды ауызша түрде баяндау.

Сызба.1

Глагол айт- является самым типичным глаголом речи почти во всех тюркских языках, кроме современного азербайджанского, турецкого и гагаузского языков. Исторически *ок* разбивается на корень *ай-* аффикс понудительности. *Глагол айт-* ныне откоится к основному залогу. Глагол *ай-* тесно связан с именем *ауз*, *аус* "рот, отверстие". Понудительная форма глагола *ай-* (т.е. *айыт-*) широко употребляется в письменных памятниках в разных значениях; "позволять (*просить, дать, заставить*), говорить (*излагать, произносить*)"; "*спрашивать, расспрашивать*"; "*доказывать, наставлять*". Глагол *ате-* в ранних памятниках употребляется в своем первичном, понудительном, значении. В дальнейшем (а языке «Дивани лугат-ат турк» М.Кашгари и в "Легенде об Огуз-кагане") глагол *айыт-* утерят залоговое значение и лексиколаживался. В туркменском языке глагол *айт-* употребляется довольно часто. Основное его значение - *сообщение и высказывание*. Глагол *айт-* встречается в дастанах «Китаби-Деде Коркуд» в значениях *говорить, петь*: Гыз айдир: Ајта, озан.' [7, с. 59] – «Девушка говорит: Не пой, озан!». Глагол *аж-* встречается в языке произведений азербайджанских классиков (Насини, Хатаи). **Глагол азерб. сејја-ј турки, сезле-**. Первоначальное значение глагола

сезле- "произнести слово, молвить слово". В азербайджанском и турецком языках /з/ данного глагола трансформируется в /й/, в гагаузском -/з/, видимо, перейдя в/й, выпал из корня, в результате чего гласный звук корня /о/ стал долгим. Таким образом, древняя форма данного глагола сохранилась в туркменском языке. Глагол *сезлэ-* встречается в древнетюркских письменных памятниках в значении "говорить, рассказывать" (ДТС, 512), а в "Диване" Махмуда Кашгари - в значении "разговаривать" (МК, 208). Глагол *гепле-* среди огузских языков типичен для туркменского языка; корень его "геп" в туркменском языке имеет значения: "слово", "речь", "разговор" (Туркм. ГС, 172) Ряд тюркологов корень данного глагола связывает с персидским словом *gap* (Радлов В.В., Дмитриев Н.К., Севортян Э.В.). Глагол *гепле-* и его корень *геп* широко распространены в тюркских языках: киргизском (КРС, 37, -375); узбекском (Узб. РС, 107); каракалпакском (РККС, 585), уйгурском (Уйг. РС-, 676) [8] деген пікір білдіреді.

Сөйле- етістігі де және *айт, сөйлеу* етістіктерімен салыстырғанда көп ретте әрекетті білдіретін дифференциаланған мағыналы негізгі сөйлеу етістіктерінің бірі болып табылады. **Сөйле** етістігі *сөз* зат есіміне *-ла, -ле* аффиксінің жалғануымен жасалады. Көптеген түркі тілдерінде түбір морфеманың *з/й* соңғы дыбысының орын алмасуы, соның нәтижесінде **сөйле/сөзле** фонетикалық нұсқасы қалыптасқан. **Сөйле-сөзле** етістігі көне түркі ескерткіштерінде баяндауыш ретінде *де* қолданылады. Сөйлеу етістігінің семантика-грамматикалық және лексикалық мағынасы мен қызметі оның семантикалық сыйымдылығын және грамматикалық категорияларының көпқырлығын көрсетеді.

Дифференциаланған мағыналы жалқы сөйлеу етістіктер. Ті-, тә-, те-, ді-, дә-, де- басқа етістіктермен салыстырғанда ең көне сөйлеу етістіктері болып табылады. Бұл етістіктің мағынасы кең әрі көпқырлы. Көптеген түркітанушылардың назарын аударып, арнайы зерттеулердің нысанына айналуына осы ерекшеліктері себеп болды. Көнежазба ескерткіштерінің материалдары **де** – етістігі мен оның туынды тұлғаларының қолданылуы жиілігі жағынан сөйлеу етістіктерінің ішінде алдыңғы қатарлардың бірінен орын алады. Мысалдар: Білге Тоникуқ маңа айды: - бу сү елт, - **тіді**. Қыйының көңлүңче ай, бен саңа *айтайын?*- **тиді**. Махмуд Қашқаридың сөздігінде сөйлеу етістіктері – *тә, тәр-, тәмак-* және оның туынды тұлғалары – *темак, - тәіурлар, - терлар, - тедукіңіз, - тікан, - теб, - теіу, - тесаң, - терсун* және т.б. түрінде қолданылады [3].

Сөйлесу, әңгімелесу, тілдесу, жауаптасу, мәслихаттасу, сұхбаттасу, лебіздесу. *Отырыс жасап, өзара пікір алысу, ой бөлісу.* Ендігі жайды басты бір адаммен *сөйлесіп* шешу керек (М. Әуезов). Қозғалып, *сөйлеп*, ойнап, тірі жатып, Өлем деп жас өмірден күдер үзу (М.Жұмабаев).

Сөйлеу, айту, деу, үндеу, тіл қату. *Көңілге келген ойды, пікірді, хабарды басқа біреулерге жеткізу.* Келеді өлең еселеп, үлгере жазып жатамын. Бір емделіп, бір *сөйлеп* мол рахатқа батамын (Қ. Аманжолов).

Суайт, сұқит, алдамшы, өтірікші, алдампаз, алдағыш, алдаушы, алдамшы, жалғаныш, жалғанышыл. Болмағанды болды деп, жалған сөйлейтін, өтірікті судай сапыратын, қулықпен күн кешетін. Ертеде өтірік айтпаса, отыра алмайтын бір *суайт* болыпты (қаз. ертегі).

Сызба, 2

Айт- сөйлеу етістігі айтылған сөздің дәлдігін көрсетеді. Ол көне түркі жазуларында да қазіргі сөз қолданысындағы **айт-** етістігі сияқты мағынада қолданылған, **ай** – түбір морфемасынан және уақыт өте келе өзінің етіс мағынасын жоғалтқан **-ы/т** өзгелік етіс аффиксінен тұратын туынды негізден

қалыптасқан. “Ай” ”айт” етістігінің көне тұлғасы, көне түркі ескерткіштері кездеседі. “Айт” етістігі бірқатар түркі тілдерінде оның ішінде қазіргі қазақ әдеби тілінде айтылу процесін білдіретін етістік ретінде қызмет етеді. *Айт сөйлеу* етістігі айтылу әрекетін ғана білдіріп қоймайды, айтылу процесінің *жай-күйін, мезгілін, айтылу жағын* және бұл әрекеттің айтылу нысанымен арадағы байланысты көрсетеді.

Мысалы: Жадында көп нәрселерді ұстап қалған адам, реті келіп қалған соң Есенейге сол жаттамалардың бірін *айта салды* (Ғ. Мүсірепов).

Ақы берген, айтса көнген, Тыныштық іздер елде жоқ. Аққа тартқан, жөнге қайтқан Ақыл айтқан бенде жоқ (Абай).

Қазіргі қазақ тілінде “сөйле” мен оның туынды тұлғалары кең түрде қолданылады. Мысалдар: Бәйбіше кемсеңдеп зорға *сөйледі* (М.Дүзенов). Алдымен жағдайды біліп алды да, ешкім сөйлейтін белгі бермегеннен кейін, ол қайта *сөйлеп кетті* (Ғ. Мүсірепов). Тіпті шабаланып *сөйлетпейді*. Арап жөнімізді айтайын деп *сөйлей бастап еді*, оның аузын аштырмады (З. Ақышев). – Шәке, жауап сөз *сөйлемейсіз бе?!* – деп ақырды (Т.Әлімқұлов).

Қара жұрт қарап көріп, сөзге нанбас, Ант етемін жалғанын жан таба алмас (Абай). Келтірілген мысалдарда *сөйле- сөйлеу* етістігінің туынды тұлғалары айтылудың алуан түрлі модалдік реңктерін білдіреді. Сөз тіркестерінің құрылымы бойынша төмендігідей типтері болады:

а) *сөйлеу етістігінің тіркесімділігі: абайлап сөйлеу, абдырай сөйлеу, айқайлап сөйлеу, аңғармай сөйлеу, аптыға сөйлеу, асыға сөйлеу, ашыла сөйлеу, ашынып сөйлеу, әзілдей сөйлеу, бұйыра сөйлеу, бұлдана сөйлеу, даурыға сөйлеу, еркелей сөйлеу, есіп сөйлеу, жалтара сөйлеу, жамырай сөйлеу, жасқай сөйлеу, күмілжи сөйлеу, кінәлай сөйлеу, мүсіркей сөйлеу, сынап сөйлеу, тасып сөйлеу, таусыла сөйлеу, шамдана сөйлеу, шіреніп сөйлеу, ыңырси сөйлеу, ышқына сөйлеу, іле сөйлеу және т. б.*

ә) *күрделі сөйлеу етістігінің тіркесімділігі: ағынан жарыла сөйлеу, дауыс көтере сөйлеу, жыландай ысқырына сөйлеу, жанды жеріне тиіп сөйлеу, сабырлығын сақтап сөйлеу, сыр тарта сөйлеу, сыр шерте сөйлеу, тілді шұбарлап сөйлеу, тілін шайнап сөйлеу, тігісін жатқызып сөйлеу, шаптан тірде сөйлеу, шаршы топта сөйлеу, шамына тие сөйлеу және т. б.*

Орта ғасырлық тәпсірде «те» етістігі – *сөйлеу, айту* және оның туынды тұлғалары жиі кездеседі: Біз ані білмазуз магар анің аураті бірла бірлашауз **теділар** – біз оны жеңе алмаймыз, тек оның әйелімен бірікпесек, - *dedi* олар [9]. Бұл келтірілген мысалдар *-де, -те, -ді, -ті, -тә, -ди, -ти* (фонетикалық нұсқаларымен) сөйлеу етістіктері және олардың туынды тұлғалары өте көне, байырғы түркі сөйлеу етістіктері екенін дәлелдейді. Қазіргі қазақ тілінде “де” сөйлеу етістігі семантикалық дербестікке ие емес, оның мәнін алдында тұрған сөзбен байланыстырып қана білуге болады: ...Ат қинаған кім екен **ден**, әркім-ақ сұрастырып, құлағын түре бастады (Ж.Аймауытов). Қазіргі қазақ тілінде “де” етістігі автор сөзінің баяндауышы бола отырып, басқа біреудің сөзін жеткізуде қолданылады. Қазақ тілінде “де” етістігі, басқа да түркі тілдеріндегідей автор сөзінің баяндауышы бола отырып, төл сөзден кейін келеді. - Олай болса, үйіңе қайт. Керек қылсақ алдырамыз, - *dedi* (Ж.Аймауытов). **Де** етістігі түрлі тұлғалық-семантикалық өзгерістерге түсе отырып, ұзақ даму жолынан өткені мәлім. Бұған, бір жағынан, лексикалық мағынаның төмендеуі, екіншіден, лексикалық мағынасы толық жойылған **де** жатады. **Де-** етістігінің көпқырлы

қызметі түркітанушылардың назарында болып, **оның** функционалдық қызметі жайлы Н.Сауранбаев, Х.Байлиев, А.Юлдашев, т.б. ғалымдардың еңбектерінде қарастырылды.

Деп сөзі – *de* (айту) етістігінің көсемше тұлғасы болып табылады және басқа түркі тілдерінде *dep* сөзіне *de/me* етістігінің түрлі көсемше тұлғалары: **деп, деб, diyib, diye** қызметі жағынан сәйкес келеді. Қазақ тілі мен өзге де түркі тілдерінің нақты тілдік деректері көрсеткендей, *de-* етістігінің лексика-грамматикалық мағынасын соның алдында немесе одан кейін тұрған толық мағыналы сөздермен тіркестерінен (ай-шай *дегізбеді*, орындалды *делінген*) көруге болады. **Де** етістігі рай, шак, жақ, сандық, етіс, есімше, көсемше категорияларында түрленіп, модалділік, эмоционалды-экспрессивті мағыналарды білдіреді. Кейбір түркі тілдерінде «де» етістігі баяндауыш ретінде дербес қолданылады. Бұларға оғыз тобын және басқа түркі тілдерін жатқызуға болады.

Қорытынды.

1. Жалпы мағыналы сөйлеу етістіктері айтылудың сан алуан реңктерін білдіреді: *бұйыру, сұрау, ескерту, қайталау, түсіндіру, білдіру, кеңесу, сұхбаттасу, хабарлау, баяндау, паш ету, әңгімелесу, мәлімдеу, жаттау* және т. б. Сөйлеу етістіктерінің аталған тобы баяндауды, бірнәрсе жайлы хабарлауды ғана білдірмейді, сондай-ақ әр түрлі модальды реңктерді де береді.

2. Айтушының эмоциялық көңіл-күйін білдіретін сөйлеу етістіктері:

а) жағымды эмоциялық реңкті айтылу процесін білдіретін етістіктер: *әзілдеу, қалжыңдау, мақтау, мадақтау, сайрау, бөсу, мүдірмеу, сырласу, құптау, ақтау, әйгелі* және басқалары.

ә) жағымсыз эмоциялық реңкті айтылу процесін білдіретін етістіктер: *бақыру, балағаттау, былышылдау, жанжалдасу, жеку, жекіру, қаралау, лепіру, қызыл кеңірдек болу, өсек тарату, сартылдау, сөгу, тиісу, шаптығу* және басқалары.

Қазақ тіліндегі етістіктер сан жағынан мол болуымен қатар, семантикасы мен атқаратын қызметтері жақтарынан да аса күрделі топ екені байқалады. Сөздің негізін тануға таяныш болатын *белгі* оның *семантикасы* екені, ал семантиканың тірегі *лексикалық мағына* екені даусыз.

Әдебиеттер

БЕССОНОВА, Ю. А. (2001). *Семантика диалектных глаголов речи в орловских говорах и отражение в ней мировосприятия их носителей*: дис. канд. филол. наук. Орел., 269 с.

БОРОВКОВ, А.К. (1963). *Лексика среднеазиатского тюркского языка XII-XIII вв.* М., 139 с.

ДМИТРИЕВ, Н.К. (1962). *Строй тюркских языков.* М., 570-599.

КУЛИЕВ, Г.К. (1992). *Семантика глаголов в тюркских языках*. Автореферат дисс. доктора филологических наук. Баку,

Қазақ тілінің грамматикасы. Морфология. (1967). Алматы: Ғылым, 235 б.

ҚАШҚАРИ, М. (1993). *Түбі бір түркі тілі (Диуани лугат ит-турк)*. Алматы: Ана тілі, – 192 б.

КОШҒАРИ, М. (1960). *Девону луготит турк*. Тошкент, 1960. 265 б.

СЕВОРТЯН, Э. В. (1974). *Этимологический словарь тюркских языков*. М.: Наука, 767 с.

ХАСЕНОВА, А. (1972). *Етістіктің лексика-грамматикалық сипаты*. Алматы: Ғылым, 307 б.